

83.3 (4чкр)
П-30

Г. Петров

Рідний берег поетів

(статті
про Олександра Олеся)

Хто зберіг любов до краю
І не зрікся роду,
Той ім'ям не вмере ніколи
В спогадах народу.

Хто поїв, як струмінь, край свій
І не згинув в морі,
Ой, не раз того згадають
Влітку квіти — зорі.

Хто угледів в час безчестя
Сонде крізь тумани,
Той для люду рідним батьком
І пророком стане.

Хто зберіг любов до краю
І не зрікся роду,
Тільки той віддав всю душу,
Все, що міг, народу.

17-02
17-07
17-12

880476

СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

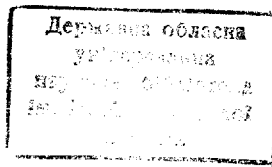
30

Геннадій
ПЕТІРОВ

880476

РІДНИЙ БЕРЕГ ПОЕТА

Статті
про
Олександра Олеся

ББК 83.3 (4Укр)

П - 26

*Сумський державний університет та
Мистецький центр "Собор"
цією книжкою вклоняються світлій пам'яті
Журналіста-краєзнавця Геннадія Петрова.*

Друкується за постановою Вченої ради
Сумського державного університету

Рецензенти:

П.П.Охріменко,
доктор філологічних наук, професор
А.П.Гризун,
кандидат філологічних наук, доцент

ПЕТРОВ Г. Т.

П - 26 Рідний берег поета: Статті про Олександра
Олеся. Науково-популярне видання. - Суми:
"Собор", 1997. - 56 с.
ISBN 966-7164-07-1

У книзі "Рідний берег поета"
зібрані статті різних років, написані відомим журналістом-краєзнавцем
Г.Т.Петровим, у яких досліджується на фактичному матеріалі
місце народження та зв'язок із Сумщиною
одного з найвдатніших поетів ХХ ст. Олександра Олеся.
Для педагогів, учнів шкіл та студентів вузів, широкого читачького загалу.

П 4603000000-16 - без оголош.
97

ISBN 966-7164-07-1

© Петров Г.Т., 1997

© Собор, 1997

ОЛЕКСАНДР ОЛЕСЬ

ЗБЛИЗЬКА

Поезія Олександра Олеся нам потрібна зараз як ніколи. На шкільній і студентській лаві нас навчали: українські корифеї померли перед 17-м роком, Леся Українка і Михайло Коцюбинський - 13-го року, Іван Франко - 16-го; зосталась Україна без мудрого, пророчого слова, здатного повести за собою народ. Звичайно, це була одна з неправд колишнього режиму. Такий поет-пророк, пророк-корифей жив! Це був Олександр Олесь. На той час, за влучним висловом Сергія Єфремова, він «дав гарні зразки громадянської, справді високої поезії, до якої після Шевченка ніхто ще так високо не піднімався на Україні». «Найбільшим з нині живучих поетів на Україні» називав його у 20-ті рр. Михайло Грушевський. Його таланти увібрали у себе могутній творчий дух народу, що дозволило відтворити у творах високої художньої досконалості трагічні злами і потрясіння, яких без ліку випало на долю України у ХХ віці. Коли Україна знемагала в борні, потопала в крові, він вірив: вона воскресне, кликав не зневірятись. Нині ми все частіше згадуємо Олеся, бо друге в цьому віці відновлення української державності так схоже на попереднє. Тільки тоді душили збройно, а нині - економічно.

Я ще вернусь! Гарячим вітром,
Потоком гірським до вас вернусь,
Я обпалю вас палким диханням,
Могучим громом збуджу я вас.

Олесь повернувся. Він серед нас. Звертаймося ж частіше у хвилину зневіри і коливань до його поезії - вона підтримає, додасть сил. Вбираймо її серцем, формуймо свої душі і душі дітей під його словом.

«Панорама Сумщини»
2 грудня 1993 р.

«**ЧЕРВОНІ ПРАПОРИ, КУДИ НЕ КИНЕШ ОКОМ**»

Про такого поета як Олександр Олесь здається неможливим говорити словами сірими, безкровними. Він мав чутливе серце. Його поетичне єство, немов чутливий камертон, миттю озивалось на звуки визвольних змагань народу, на скорботу поразок, на найніжніші людські поривання. Чисте і свіже слово поета часом тьмяніло, він помилявся, не міг осягнути складності довколишньої боротьби і це зрештою завдало йому гіркого жалю. Але завжди він знаходив у собі міць, аби вистояти, аби під його пером і далі народжувались самоцвіти поетичного вислову.

60 років тому з'явилась перша збірка поезій Олександра Олеся "З журбою радість обнялась". Ім'я її автора відразу зробилось відомим. Слава і популярність талановитого лірика не спадає до наших днів. Лише за останні неповні десять років його твори видані в Радянському Союзі тиражем майже півмільйона примірників. Дві великі збірки поезій видруковані в Києві, збірка перекладів Олеся вийшла в Москві, але спробуйте дістати їх в книгарнях.

Олесь не згірш від найвидатніших поетів світу знався на людських почуттях, талант лірика мав рідкісний і щиро прагнув своїм хистом прислужитися рідному краю. Всі його 11 збірок - тому підтвердженням.

В Білопіллі - місті, де поет в 1878 році народився, - розповідають, як в 1917 році під масою червоних прапорів тут часто линули вогненні Олесеві слова:

Гей, до зброї!
Бийте в дзвони!

Будьте смілі,
Як дракони!
Всіх гукайте,
Всіх скликайте -
Хай гудуть,
Як громи, дзвони ...
Хто там, заду? -
Кулю гаду!
Хто там заду? ..

Наведений приклад непоодинокий. Трудар, який ставав до бою з гнобителями, знаходив у поезії Олесь вираз власних емоцій. Вона підіймала і вела людей на боротьбу за волю, проти рабства, запалювала революційні настрої.

Ще в 1905 році поміж повсталим робітництвом і селянством разом з прокламаціями ширилися перекладені Олесем на українську мову російські революційні пісні. Мужність і неситність революціонерів захоплює поета і він тоді ж, на початку свого творчого шляху, який співпав з вибухом першої всеросійської революції, присвячує їм ряд чудових віршів. Окремі з них написані ритмом відомих революційних маршів, перегакуються з ними.

Ми не зложим червоного стягу ...
Кров червона із нас пролилась ...
Власну кров ми ворожою змисем ...
Гострі коси залізні у нас!

Про непримиренність з класовим ворогом, нескоримість борців говорить поет.

Він вірив, що революція несе знищення соціального і національного гніту, і кров ніколи не пролита марно, вона кликатиме до помсти, приклад загиблих героїв кидатиме гноблених на нові спроби знищити ненависне рабство, аж поки не восторжествує свобода.

Наближення жаданої, давно очікуваної миті вдало зумів відтворити Олесь, коли настав насичений подіями рубіжний 1917 рік. Минулася смуга чорної реакції, яка тривала від часу жорстокої розправи царату над повстанцями 1905-1907 років. На порозі стала воля.

Вона прийшла з червоними прапорами, тими самими, про які писав поет у першій збірці.

Скільки болей, страждань і наруг катів позаду! Не можливо стримати в собі повільно бентежних почуттів, викликану яснозорим світанням нової революції. Так з'являється вірш "Воля?! Воля?! Сниться може?", а вслід за ним "1 Мая", що разом з попереднім ввійшов до п'ятої збірки. Це про такі твори Максим Рильський писав, що в них поетові вдалося "голосно та правдиво висловити високі пориви народних мас, виявити високий дух народного героїзму". Їм, як і взагалі Олесевої поезії, притаманні безпосередність вислову, простота і внутрішня переконливість образів. Вони відразу були прихильно зустрінуті читачем. В книжці про Першотравень, виданій незабаром на Радянській Україні, вірш "1 Мая" з його символічним початком "Червоні прапори, куди не кинеш оком" посідав чільне місце.

На долю Олеся випало нелегке життя. Необачний крок у 1919 році ускладнив його до краю. Він виростав без батька. Мати, щоб прохарчувати його і двох менших доньок, заробляла кухарюванням. Вчився у хліборобській школі під Харковом, далі у Харківському ветеринарному інституті. Вроджений поет з вразливою натурою, він, щоб не вмерти з голоду, змушений був багато років працювати в Київських різницях. Передсмертне хрипіння конаючих тварин у різницях, людські трупи на вулицях - це здавалося нестерпним. І він, будучи не в змозі зносити далі щоденних страхітливих видовищ, виїздить за кордон.

У 1921 році виходить збірка віршів Олеся "Перезва". В цілому це гостросатиричний портрет еміграції:

Державні місії,

Контроль, комісії,
Пілати, дипломати.
Вся Україна тут.
Вся сіль кооперації,
Торгівлі, спекуляції,
Шакали, зубоскали, -
Єврона аж тріщить.

Сумам судилося стати містом, де вперше після того, як стихли воєнні гromовиці, в 1921 році вийшла його книжка - драматичний етюд "По дорозі в казку". В юності поет жив у Сумах, пізніше часто заїздив сюди до матері, а тепер з'явився тут книгою. На жаль, життя у нього склалося так, що він не зміг більше побувати ні в рідному Білопільлі, ні в Сумах, ні на Україні. Він помер у 1944 році у Празі, у нестатках.

«Вперед»
12 вересня 1967 р.

ДЕ НАРОДИВСЯ О.ОЛЕСЬ?

«Нема ніякого сумніву, - писав М. Рильський, - що поезія Олександра Олеса позначилася сильними своїми сторонами на розвитку української літератури, отже й радянської української літератури. Зі смутком визначаючи його вільні й невольні провини, хибні його кроки, в яких сам він гірко кається, шкодуючи, що така дужа творча індивідуальність не дістала повного свого розвитку, ми повинні, проте, сказати, що поет Олександр Олесь посідає певне місце в історії нашої культури і що все краще з його спадщини гідне уваги й любові нашого радянського читача».

Поезією Олександра Олеса захоплювалося покоління, що творило революцію 1905-1907 років. Не спадає популярність талановитого лірика і в наші дні. Цілком природно шанувальники української музи воліють відвідати

місця, де поета вперше огорнули звуки й пахощі рідного краю.

Одначе, де народився Олександр Олесь?

«Антологія української поезії» відсилає своїх читачів у село Верхосулю Білопільського району, біобібліографічний словник «Українські письменники» - в село Верхосулля того ж району, а «Українська Радянська Енциклопедія» пропонує побувати в селі Кандибиному, теж на Білопільщині Сумської області. Важко сказати, які підстави мали науковці, публікуючи в поважних виданнях суперечливі довідки. З них доходиш лише висновку, що О.Олесь народився в Білопільському районі.

З появою восени позаминулого року в «Літературній Україні» репліки Я.Кривка «Де народився Олександр Олесь?» здалося, що гордіїв вузол розв'язано. Автор репліки категорично заявляв, що нібито поет народився в селі Кандибиному в родині заможного селянина Івана Кандиби, що сіл Верхосуля і Верхосулля нема, а є Верхосулка, що поетова мати Катерина Лаврентіївна упокоїлась в Сумах 1939 року і що в Сумах помер також брат поета Григорій.

Навесні погожого дня подався я до села Кандибиного.

Щойно розтали сніги, напередодні цідили дощі і дорога не протряхла. Від Білопілья до села довелось добиратися пішки.

Зустрів хлопчика років десяти, запитав його:

- Як до Кандибиного дійти?

- Он, бачите - верби видніють на обрії.

Через розбиту дорогу великий гак зробив. Коли до села вже було недалеко, рушив навпрошки ріллею. У глибину вибалку повертало Кандибине. Виднілись лише крайні хати та верхів'я дальніх верб. Здибав на околиці сивобородого діда.

- Це, мабуть, мене чекаєте? - мовив йому.

- Може й вас.

- Мені треба найстарішого мешканця села.

- За мене старішого нема. Мені сімдесят п'ять.

- А ви чули щось про поета Олександра Олесья? Він у цьому селі народився.

- Про це нічого не скажу, - неквапно промовив дід. - Родом я з сусідньої Гуринівки. А живу тут всього 17 років. От жінка моя - тутешня. Та ось вона йде.

До нас наблизилась бабуся.

- Кого питаєте? - відразу пристала до розмови.

- У вашому селі 1878 року народився поет Олександр Олесь. Справжнє його прізвище - Кандиба. Батько його був заможним селянином, звався Іваном.

Під час тривалої розмови з'ясувалося, що бабуся Параска Петрівна Панченко з корінних жителів Кандибиного. Село це, чи, точніше кажучи, хутір, заснував понад століття тому її прадід Микола Хомич Кандиба. Поряд з його оселею та хатою сина Павла будувались онуки та правнуки. Так і зростало Кандибине. Перед Жовтневою революцією тут було 6 хат, а тепер - близько 20. Бабуся добре знає, хто і в якій хаті жив.

Я намагався вивідати чи не мешкав тут якийсь Іван Кандиба.

- Чого ж? - відказала Параска Петрівна. - У дядька Григорія аж два Івани було - Іван-старший та Іван-молодший. Носили одне ім'я, бо й народилися в один день. І за церковним календарем їх обох названо Іванами.

Жив у селі і Олександр Іванович Кандиба. Це, звичайно, тезко поета. Народився він 1925 року.

Отож ніякого Івана Кандиби, котрий мав сина Олександра, виявити не вдалося.

Повертався до Сум і все ще не йняв віри, що довідка в УРЕ вказує несправжнє місце народження поета і що висновки автора репліки в «Літературній Україні» безпідставні.

Другого дня попростував до обласного ЗАГСу, де раз уже пощастило мені в подібному випадкові. Навманя попросив білопільські метричні книги. А невдовзі гортав пожовклі сторінки грубезного тому.

Переглянувши записи однієї церкви, став пильно читати реєстр другої. І - раптом - світе мій! - проти запису «23 листопада 1878 року» читаю: «Олександр. Батько - брат купця другої гільдії Іван Федорович Кандиба. Мати - його дружина Олександра Василівна».

Та чи не дочасна моя радість? Адже батько, про якого мовиться в книзі, причетний до купецького стану, а не заможний селянин, як пишуть Я.Кривко та інші автори, і мати - не Катерина Лаврентіївна.

Стали в пригоді спогади сестер Олеся - Марії Іванівни Голубевої та Ганни Іванівни Грекової, котрі померли 9 років тому. Спомини ці роздобув випадково, розшукуючи матеріали про зв'язки письменників із Сумщиною.

«Хто і якого походження наші батьки? - питає Г.І. Грекова і відповідає: - Як з боку матері, так і з боку батька у нас було міцне коріння: з боку батька - чумаки, з боку матері - кріпаки. Народились ми в місті Білопілья. У батьків нас було троє: старший брат, сестра і найменша я. Батьки мали невеликий будинок, який, видно, було перероблено з старої хати».

Зацікавила згадка, як розорився батько. Він таки був дрібним торговцем рибою, а його рідний брат, купець другої гільдії Василь Федорович, торгував хлібом.

«На початку 80-х років, - згадує сестра, - на Волзі кілька сімей вимерло від риби. Тоді вийшов наказ негайно по всіх містах знищити ті рибні запаси, що були заку-

плени в той час, коли сталася трагедія на Волзі. Відтоді багато купецтва зовсім розорилось...» Далі дізнаємось, як батько Олесь, Іван Федорович, опинився без риби й грошей, влаштувався на роботу в одного риботорговця в Царицині і там невдовзі загинув від нещасного випадку. «Отож я лишилася з трьома дітьми і трьома карбованцями в кишені», - згадувала мати.

Так спогади поетової сестри розвіяли мої сумніви і ствердили гадку про те, що в метричній книзі Покровської церкви міста Білопілья зареєстроване саме народження О.Олесь. Лист з Мончегорська від рідної небоги поета остаточно переконав, що О.Олесь - білополец, а матір поетову звали справді Олександрою Василівною. До речі, зауважила племінниця, мати померла 1929 року, а не 1939-го, як писав Я.Кривко, і ніякого брата Григорія у О.Олесь не було. Він мав лише дві сестри. В цьому аспекті цікавий лист народного артиста СРСР Д.С.Антоновича-Будька. Актор свідчить, що в молоді роки, граючи в Білопільлі в аматорських гуртках, він чув, і це добре пам'ятає, що Олесь народився в Білопільлі. Про походження Олесь з Білопілья говорив мені і пенсіонер із Сум Юрій Іванович Миргородський. В 1912-1918 роках йому довелося в цьому місті вчителювати. Немало часу сплило, а він виразно пам'ятає масво знамен, запальність промов, буревійність 1917 року. Немов від сну прокинулось заштатне місто. На залізниці виник ревком, створювались клуби, гуртки, під червоними прапорами йшло робітництво. І з нашвидку змайстрованих трибун та сцен линули вогненні Олесеві слова:

Гей, до зброї! Бийте в дзвони!
Будьте смілі, як дракони!
Всіх гукайте,
Всіх скликайте -
Хай гудуть, як громи, дзвони...
Хто там ззаду? -
Кулю гаду!
Хто там ззаду?..

Олесева поезія підіймала і вела людей на боротьбу за волю, проти рабства, запалювала. Її бойовитість дужчала тим, що тоді вперше Білопільля голосно заговорило про Олеся як свого сина.

Відтак одного вихідного дня вирушив я у Білопільля з твердим наміром знайти когось із постової рідні, відшукати хату, де він жив з батьками.

Питав старожилів, уважно наслухав, де живуть Кандиби. Один дідусь слівчутливо подивився на мене і похитав головою:

- Кандиб тут пів-Білопільля. Либонь на кожній вулиці є.

- Мене цікавлять ті, що купцями були до революції і розорилися.

- Спробуйте на Кулішівку сходити. Це недалеко від центру.

Пішов на Кулішівку, а звідти направили мене в один кінець міста, з одного - в другий, з другого - в третій.

Минали години, а я ані трохи не наближався до мети. Випала з пам'яті родина збіднілого купця та й годі. Воно й не дивно. Сліди розшуків вели у 70-80-літню давнину. Якись певні згадки про Олеся могли затриматись тільки у рідні Кандиб. Тому нічим і не допомогли ні сивоголовий дід Глухенький, ні кремезний 87-річний дід Демиденко, ні 78-річний Прокіп Кандиба.

Одначе пристати до думки, що в пам'яті білопільців не зосталося жодної згадки про Олеся та його батьків, я не міг. Леся Українка протягом місяця лікувалася в 1889 році в Косівщині під Сумами, але ж надибав я людину, яка пам'ятала перебування поетеси в тому селі. Борис Грінченко вчителював у Нижній Сироватці в 1884-1885 роках, та не вмирають же в людській пам'яті слова, які він казав селянським дітям. Невже ж забуло Білопільля свого уродженця О.Олеся, котрий мешкав там не рік і не два?

Сонце вже хилилось до вечора, коли примандрував я до господи вчительок-пенсіонерок Докії Семенівни і Поліни Семенівни Кандиб.

Одна з них сказала:

- Так це ж наш двоюрідний дядько. Наша мати і Олесь - двоюрідні сестра і брат.

- То ви, напевне, і про Івана Федоровича, Олесевого батька, чули що-небудь?

- Чули. Мати оповідала, що він торгував рибою, розорився і помер на Волзі.

Відтак Поліна Семенівна розказала те, що мені було відоме із спогадів Марії Іванівни Грекової.

Я знайшов тих, кого шукав.

- Олесь народився в Білопільлі, - свідчать сестри. - Де їхня хата була? Цього не скажемо. Тільки до села Кандибиного вони не мали ніякого стосунку. В Кандибиному жили Кандиби, які орали землю та овець пасли, а ці займалися торгівлею. Ми добре пам'ятаємо нашу бабусю Надію Федорівну та її брата Костянтина. Вони померли в Білопільлі за нашої пам'яті, а батько Олесея - ще коли нас на світі не було.

Поліна Семенівна винесла з другої кімнати родинний фотоальбом.

- Дивіться, - показала вона, - оце вся рідня Олесева! На жаль, фотокартки самого Олесея немає.

Я вдивлявся в знімки. Відтворені на них особи різуче нагадували риси поетового образу: високе чоло, твердість і рішучість у погляді, продовгувате, з тонкими рисами обличчя.

Втішні наслідки пошуків, однак, не могли мене задовольнити. Я заповзався знайти хату, де майбутній поет уперше почув рідне слово.

Ще не раз довелося побувати в містечку, не раз потурбувати далеких родичів і знайомих поета в Москві,

Харкові, Дніпропетровську, Сумах, аж поки одного дня відчинив хвіртку біля будинку №14 по колишній Покровській вулиці у Білопідлі.

- А-а, так-так, - сказали мені, - це справді хата Кандиб. Наші батьки купили її 1908 року. Дядько поета, Василь Федорович, тоді трагічно помер, а мати Олесева, Олександра Василівна, жила вже в Сумах.

Я оглянув хату, пройшовся по садку. Їхній вигляд збігався з описом садиби Кандиб, що його залишили поетові сестри.

- Василь Федорович жив разом з сім'єю брата Івана, - вели далі теперішні власники будинку. - Після від'їзду невістки з дітьми в Суми він господарював на садибі один. Коли ми сюди приїхали, то нас відвідали якось сестри Олеся - їм хотілось побачити рідну хату. До революції цей будиночок фотографував один чоловік, казав, що збирає матеріали про поета.

Вийшовши з подвір'я, звернув увагу на табличку з назвою вулиці. Вона, як і ніяка інша в Білопідлі, не має імені Олеся, а конче треба, щоб мала. Видана недавно в Москві книга поезій О.Олеся в російських перекладах добре прийнята всесоюзним читачем. А коли все краще із спадщини поета, за словами М.Рильського, гідне нашої «уваги й любові», то чи личить нам обходитися без меморіальної дошки з написом: «Тут народився і провів дитячі літа український поет Олександр Олесь»?

Після мандрівок у Кандибине й Білопідля все ще зоставалось невідомим, яким же чином попала в біографію О.Олеся Верхосулка. Без спогадів Г.І.Грекової і тут би спіткали труднощі. Все пояснювалось доволі просто. У Верхосулці жили материні родичі, колишні кріпаки графа Толстого. Вони орендували у місцевої пані Башкірцевої хутір. Влітку, коли малий Олесь кінчав навчання в двокласному училищі, а сестри - в початковій

школі, діти усі разом приїздили до своєї бабусі. Скрутне, повне нестатків життя без батька у Білопільлі змінювалось життям серед чар українського літа.

Начитавшись захоплених вигуків Олесевої сестри про верхосулські красвиди, я вже не міг утриматись, щоб наступної неділі не поїхати до Верхосулки.

Село розмістилося на крутому правому березі річки Сули. Щойно зійшло сонце, і обрій аж ген-ген саяв у сонячному промінні. За Сулою вздовж заболоченого берега простягся ліс, де виспівували солов'ї. Ген, за лісом, зеленіли пшениці. Цвіли сади, голубіло ясне небо, повітря чарувало пахощами.

Без сумніву, саме спомин про Верхосулку наштовхнув Олеся на написання вірша, яким відкривалась перша збірка його поезій «З журбою радість обнялась».

В дитинстві ще... давно, давно, колись
Я вибіг з хати в день майзовий...
Шумів травою степ шовковий.
Сміявся день, пісні лились...
Весь божий світ сміявся, радів...
Радію сонце, ниви, луки...
І я не виніс шастя-муки.
І задзвеніли в серці звуки.
І розітнувся мій перший спів.

В останньому виданні творів Олеся мою увагу привернув вірш «У долині поміж горами». В ньому поет згадує свою бабусю і уявляє, що вона сказала, коли б опинилася серед скель, про які йдеться у вірші. Згадується в поезії і «могила», що либонь, десь тут поблизу села.

У Верхосулці зустрічався я з найстарішим колгоспником, 82-літнім Іваном Самійловичем Решетником. Зайшла мова про назву села. З'ясувалося, що зовсім недавно тутешні люди називали його Верхосуллям. Верхосулка - топонім пізнішого походження.

- Це так само, як колись Білопільля за назвою амтешньої річки Кригою називали, - зауважив Іван Самійлович. - Не казали «поїхав у Білопільля», а тільки у

«Кригу». Дуже славились шапки-крижанки, бо кращих чинбарів, ніж у Білопідлі, ніде не було.

Чимало старовини зберегла пам'ять старого колгоспника. Він пам'ятає, як пані Башкірцева весь вік прогулювала за кордоном стягнуті з селян гроші. Пригадує, як довкола ще багато степів травою шуміло.

- А могилу? Могилу знаєте? Де вона? - поспитав нетерпляче.

- Це кілометрів сім звідси. За селом Будилки її відразу видно. Переказують, що вона існує від шведської війни. То військове земляне укріплення було. А в народі такі горби в полі здавна могилами зовуть.

Заманулося пройти степом, що ним колись милувався Олесь. Могила стоїть серед рівного поля. Її справді видно здалеку, хоч вона не вельми й висока. В часи поетового дитинства навколо неї буяли степові трави, а зараз ростуть хліба.

Верхосулка навек лишилася в серці Олеся. На чужині, в еміграції, не раз туга за Україною стисне його серце, не разгадає поет село на крутому березі Сули. 1928 року з під його пера вирветься:

Згадую: так я в дитинстві любив
Вибігти вранці із хати:
Тільки подихати щелесті нив,
З вітром пісні поспівати.

О.Олесь мав цілковиту підставу називати Верхосулку рідним краєм. Це, напевне, ввело в оману авторів біографічних довідок про поета.

Подорож у Верхосулку була останньою в моїх пошуках батьківщини Олександра Олеся. Вже й так було ясно, що на світ поет з'явився в Білопідлі, а Верхосулка або Верхосулля до його біографії має стосунок далеко більший, ніж село Кандибине.

«Прапор», 1967 р. №7

РІДНИЙ БЕРЕГ ПОЕТА

Рідний берег поета... На чужині, куди Олександра Олесея закинуть події громадянської війни, його не раз обпалить туга, пройме пекучий біль розлуки з краєм, де народився.

Як пес голодний, кинутий і гнаний,
Блукаю я по вулицях чужих...

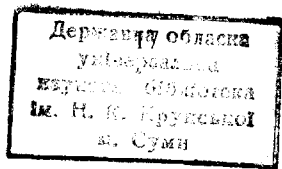
Угорщину змінить Австрія, Австрію - Чехословаччина. Будапешт... Відень... Прага... Зойк пролунає у віршах. І чим далі - в них більше розпачу і самопокарання.

О, принесіть як не надію,
То крихту рідної землі...
Уймають біль єдині сні,
У сні лише мій біль стихає...

Постійно супроводитимуть поета образи Білопілья, де вперше побачив сонце Верхосулки, що пробудила у нім поета, Миколаївки-Вирівської (нині селища Жовтнево-го), де трудився в економії Харитоненка, і, звичайно ж, Сум, де жила ненька. То радістю, то лихом виповнювали вони його дні. Тепер - ввижалися суціль у золотім серпанку.

Коли 30 літ тому після викликаного сталінщиною заборо-ни з'явився однотомик творів Олесея, зачудований ними, я вирішив обійти місця, пов'язані на Сумщині з його ім'ям. Докладного нарису про поета не існувало, як, до речі, не існує досі. Довідники, антології, підручники містили купу суперечливих відомостей. Визначав маршрут на свій розсуд.

Спершу спіткнувся об "Літературну Україну". Вона авторитетно інформувала: народився поет на хуторі Кандибине під Білопільям. Подався туди. І намарне. Хоч про хутір Кандибине згадали також перше видання УРЕ та третє видання БСЄ, ніколи в нім Олесь не жив. Інформатора збила з пантелику назва хутора. Справжнє прізвище поета - Олександр Іванович Кандиба. А коли

880416

Кандиба - тож звідки він, як не з однойменного хутора? Логіка, що й казати, залізна.

Як бути далі? Пішов до обласного ЗАГСу. З певністю знав, що поет родом з Білопільщини, і навмання попросив білопільські метричні книги. Працівник ЗАГСу виніс грубезні томища. Від пожовклих сторінок, від згадки на титульній сторінці про заштатне місто Білопільля дихнуло старовиною. Переглянув записи однієї церкви, приступив до другої і - о, диво! - чорним по білому проти позначки 23 листопада 1878 року написано: "Олександр. Батько - брат купця другої гільдії Іван Федорович Кандиба. Мати - його дружина, Олександра Василівна". Привід до радості був, та чи не передчасна вона?

У Сумах доживали віку молодші сестри Олеся - Марія Іванівна і Ганна Іванівна. Вони нетерпляче чекали виходу братового однокласника. І, треба ж, одна за одною померли напередодні світлої для них події. Я їх живими не застав. Кинувся до викладачів-літературознавців із Сумського педінституту. У них існувала нагода з перших рук одержати матеріал до біографії поета, якого Володимир Сосюра ставив поряд з Шевченком, Франком і Лесею Українкою. Ні, ніхто не бесідував із сестрами - остерігалися. До ХХ з'їзду на поета навішали стільки страхітливих ярликів, що контактувати з його сестрами не наважувалися. І як добре, що ті залишили спогади про брата: виявив їх на Кольському півострові. Вчитуючись у них, враз натрапив на рядки, які цікавили мене.

"Хто і якого походження наші батьки? - ставила питання Ганна Іванівна і відповідала: - Як з боку матері, так і з боку батька у нас було міцне коріння: з боку батька - чумаки, з боку матері - кріпаки. Народились ми у Білопільлі. У батьків нас було троє".

Після споминів сестри сумніви відносно того, чи в метричних книгах Покровської церкви міста Білопідлля йшлося про Олеся, розвіялися.

Впевнившись, звідки поет родом, вирушив у Білопідлля з наміром знайти його рідню, відшукати хату, де жив з батьками. Напитував старожилів. Один дідусь співчутливо подивився на мене, похитав головою:

- Кандиб пів-Білопідлля. Майже на кожній вулиці є.
- Мене цікавлять ті, які купцями були.
- Спробуйте на Кулішівку сходити.

Пішов на Кулішівку, з Кулішівки направили мене в один кінець міста, з одного в другий, з другого - в третій. Минали години, а я ні на крок не наближався до мети. Випала з пам'яті родина збіднілого купця - і годі.

Але я не вірив, що в пам'яті білопідльців не лишилось жодної згадки про Олеся та його батьків. Леся Українка лікувалася 1889 року на хуторі Косівщині під Сумами півтора місяця, але ж надібав я людину, яка пам'ятала про перебування поетеси. Борис Грінченко вчителював у Нижній Сироватці в 1884-1885 роках, та не вмирають же в людській пам'яті слова, які він говорив селянським дітям. А Олень народився в Білопідллі і мешкав там не рік і не два - хіба це забудеться?

Коли сонце стало хилитись до вечора, забрів я до господи вчительок-пенсіонерок Євдокії Семенівни і Поліни Семенівни Кандиб.

Слово в слово знову повторив, яка доля змусила мене шукати зустрічі з ними. Стежачи за виразом обличчя Євдокії Семенівни, вже хотів вибачитися за непроханий візит, коли з вуст її сестри вирвалося:

- Так це ж наш двоюрідний дядько. Наша мати і Олень - двоюрідні сестра і брат.
- То ви, напевне, і про Івана Федоровича, Олесєвого батька, чули?

- Чули. Мати розповідала, що він торгував рибою, розорився і помер на Волзі.

Так я знайшов тих, кого шукав.

- Олесь народився в Білопільлі, - свідчать сестри. - Де їх хата була? Цього не скажемо. Тільки до Кандибиного вони ніякого відношення не мали. У Кандибиному жили Кандибі, які орали землю та овець пасли, а ці займалися торгівлею. Ми добре пам'ятаємо нашу бабусю Надію Федорівну і її брата Костянтина. Вони померли в Білопільлі за нашої пам'яті, а батько Олесь - ще коли нас на світі не було.

Поліна Семенівна винесла з іншої кімнати сімейний фотоальбом.

- Дивіться, - запросила вона, - оце вся рідня Олесева!
На жаль, фото самого Олесья немає.

Я вдивлявся в знімки і знаходив різочу схожість з незабутнім поетом. Те ж високе чоло, те ж продовгувате, з м'якими обрисами обличчя, той же відбиток постійної внутрішньої незаспокоєності.

Однак де ж хата, в якій чарівний знавець української мови вперше почув її звуки? Ще не раз довелось відвідати це містечко, не раз потурбувати родичів і знайомих поета в Москві, Харкові, Дніпропетровську, Сумах, аж поки одного дня не розчинив хвіртку біля будинку №14 по колишній Покровській вулиці.

- А-а, так-так, - сказали мені, - це справді хата Кандиб. Наші батьки купили її в 1908 році.

Я оглянув хату. Вона не зберегла давнього вигляду. Новий господар недавно обклав її білою цеглою, перебудував усередині ту частину, де жив Олесь із батьками. На подвір'ї від колишніх господарських споруд зосталася тільки комора для зерна. Дослідника народного побуту вона, безумовно, зацікавить. Займаючись земними ділами, наші предки ніколи не забували про красу в по-

буті. За хатою помітив сад, точніше, його залишки. Олень юнаком садив у нім дерева.

У далекій Празі поет не раз спом'яне батьківську домівку, сонце, що вечорами заливало кімнату червоним світлом, столітній дуб на вулиці навпроти хати, криницю під ним. Червоне проміння чомусь викликало жалі. Весь дім лежав на матері. Добрі і сильні батькові руки рідко торкалися дитячих голів. Кандиби раніш чумакували - під сараєм ще стояли вози, подібні до циганських, вкриті ряднами, - ними возили з Криму сіль. Після прокладення залізниці взялися торгувати рибою. Торгували недовго. На початку 80-х років на Волзі кілька сіл вимерло від риби, вийшов наказ негайно по всіх містах знищити рибні запаси, закуплені в той час, коли трапилась трагедія. Опинившись без риби і грошей, Іван Федорович влаштувався на роботу в одного риботорговця в Астрахані і невдовзі загинув: пішов з возом риби під лід. Олександра Василівна лишилася з трьома дітьми і трьома карбованцями в кишені. Молода, вродлива, вона так і не вийшла більше заміж, повністю віддала себе дітям, аби поставити їх на ноги.

У Білопіллі Олень ходив до двокласного, так званого Волковського училища. Системою навчання і виховання воно нагадувало катівню. Гнітила школа, гнітили вулиці, що навесні і восени тонули в багні. Тільки матір, як сонечко, голубила і обігрівала. Від неї в чотири роки навчився читати. Книжки відкривали незнані світи. У дядька Василя, з яким жили в одній хаті, були твори Тараса Шевченка, Панька Куліша, Марка Вовчка. "Кобзар" одинадцятирічним вивчив напам'ять.

Покинули Білопілля 1893 року. Олень за порадою матеріного брата Олексія вступив до Дергачівської хліборобської школи під Харковом, а мати з Марійкою і Ганнусею оселилися в Сумах, винайнявши квартиру на

Петропавлівській вулиці. Потім Олесь ще не раз завітає до рідного міста. Заходитиме до дядька Василя (його 1905 року вночі, забравшись до хати, заріжуть злодій), до тітки Надії, приїздитиме практикантом-агрономом з Миколаївки-Вирівської, статистиком губернського статистичного комітету, студентом ветеринарного інституту. Долине сюди і його гучна слава. Сам востаннє навідається перед першою світовою війною. Білопільці втішатимуться, що їх земляк із силою, рівною першорядним поетам, писатиме і про соціальний рух гноблених, і про найінтимніші переживання. Спритний тутешній книготорговець у серії білопільських видів (вийшло понад 130 листівок) видасть листівку зі знімком хати Олеся і вона розійдеться в десятках примірників.

Нема провини білопільців у тім, що пізніш не завжди вони могли належно вшанувати Олеся. У нарисі про їхнє місто, вміщеному у томі "История городов и сел УССР. Сумская область", не названо його імені. На заводі стала "дерев'яна" байдужість чиновників, їх улесливе запобігання перед думкою невігласа-чинодрала у вищому кріслі. Справжні почуття білопільців красномовно проявилися в іншому факті. Місцевий псет Василь Сорочкопуд, демобілізувавшись з Радянської Армії після розгрому гітлерівців, на харківському базарі на останні гроші купив перше видання першої збірки Олеся і зберіг його до сьогодні. Він розумів: за Сталіна на випадок чого не обібрався б лиха.

Білопільля навівало поетові сум, радість, піднесеність, захопленість світом природи дарувала йому Верхосулка. Спливуть літа - і стоголосо озвуться в його віршах білопільська зажура і залита сонцем верхосульська просторинь. Верхосулку Олесь згадуватиме з таким піететом, що дехто з біографів сприйме її, як місце його

народження. Поневіряючись чужиною, він не втримається, напише:

Згадую: так я в дитинстві любив

Вибігти вранці із хати:

Тільки послухати шелести пив,

З вітром пісні поспівати.

Це про Верховулку. Мені здається, з часом в нашій свідомості вона посяде таке ж місце, як Криворівня із Франкової біографії або Колодяжне з біографії Лесиної. У Верховулку мене покликав вірш із збірки "З журбою радість обнялась". Пам'ятаєте? Співставте із вищенаведеними рядками:

В дитинстві ще... давно, давно колись

Я вибіг з хати в день майовий.

Шумів травою степ шовковий.

Сміявся день, пісні липсь...

Весь божий світ сміявся, радів...

Раділо сонце, ниви, луки...

І я не виніс щастя-муки,

І задзвеніли в серці звуки,

І розігнувсь мій перший спів

Як збирався у дорогу, сподівання мав райдужні. Але те, що побачив, перевершило їх. Вийшовши із автобуса, відразу потрапив на бенкет, який справляла весна. Село стояло на правому крутому березі Сули. Щойно зійшло сонце, і обрій ген-ген сяяв у сонячному промінні. За Сулою вздовж заболоченого берега простігся ліс, в якому заливались солов'ї. За лісом зеленіли пшениці. Цвіли сади, голубіло безхмарне небо, повітря було напоєне незаними пахощами. І в Білопіллі є звабні пейзажі, згадати хоча б краєвид, що розгортається при погляді з городища, але з Верховулкою йому не зрівняти.

Зі спогадів Олесевих сестер знав, що тут жили материні батьки, колишні кріпаки графа Толстого. Вони орендували землю у пані Башкірцевої. Влітку, коли малий Олесь і його сестри закінчували навчання в школі, усі разом приїздили до бабусі Марфи. Повне нестатків

життя у брудному і вбогому Білопільлі змінювалося життям серед чар і принад українського літа.

Як завжди, по прибутті у Верхосулку почав шукати старожилів. Цього разу зустрівся з 82-літнім Іваном Самійловичем Решетником. Заговорили спершу про назву села. Виявилось: зовсім недавно між людьми його називали Верхосуллям. Верхосулка - топонім пізнішого походження.

- Це так само, як колись Білопільля за назвою тамтешньої річки Кригою називали, - зауважив Іван Самійлович. - Не казали: поїхав у Білопільля, а тільки у Кригу. Дуже славились шапки-крижанки, бо кращих чинбарів, ніж у Білопільлі, ніде не було.

Багато бувальщин запало в пам'ять старого колгоспника. Пам'ятає, як пані Башкірцева весь рік прогулювала за кордоном стягнуті з селян гроші. Пригадує, як довкола багато степів шуміло травою.

Сходили з ним до місця, де сто літ тому стояла старенька хата під солом'яною стріхою, в якій жив Олесь. Хата знаходилася на околиці. Обіч неї у сторону села простягався великий город, в сторону степу - садок. Бабуся запам'яталася Олесеві високою, статною, з чорним очіпком на голові. Коли не бачив її, вона завжди була за роботою: то на городі поралась, то пряла, ткала. І завжди наспівувала пісню.

Серед верхосульських просторів Олесева душа розкошувала.

У другій книжці Олесея (він нумерував свої збірки) увагу привернув вірш "У долині поміж горами". В ньому поет згадує бабусю і уявляє, що вона сказала, коли б опинилася серед скель, про які у вірші йде мова.

Не повірила б, а сердилася:
"Сто я років прожила,
Сотні верст за вік пройшла.
В сотнях селех побула...
На які б я гори сходила,

Тільки бог єдиний зна,
А із нашою "Могилою"
Не рівнялась ні одна."

Очевидно, згадувалася якась "могила", що лежить неподалік Верхосулки. Місцеві жителі повинні про неї знати. Запитав Івана Самійловича:

- А могилу? Могилу, знаєте? Де вона?

- Це кілометрів за сім. За селом Будилки її відразу видно. Переказують: вона існує від шведської війни. То військове земляне укріплення було. А в народі підвищення в полі здавна могилами зовуть.

Час у мене був, і я відвідав "Могилу". Не хотів втрачати нагоди пройтися степом, яким милувався Олесь.

Могила стоїть серед рівного поля. Її справді видно здалеку, хоч вона не дуже й висока. У часи поетового дитинства навколо неї буяли степові трави, зараз ростуть хліба.

Чи достеменно я оглядав саме те підвищення, яке згадується у вірші? Можливо й ні. Але одне з тих, без яких поет змалку не уявляв образу рідної землі. До того ж, на якусь іншу "Могилу", ближчу до Верхосулки, натрапити не вдалося.

Новий маршрут лежав у Миколаївку-Вирівську.

Після завершення навчання у Дергачах Олесь згідно з статутом хліборобських шкіл мав три роки працювати практикантом. Спробував, було, вступити вільним слухачем до Київського політехнічного інституту. І навчався б там, якби не злидні: не міг заплатити за слухання лекцій. Так опинився в своєму Сумському повіті, в мастку мільйонера-цукрозаводчика Харитоненка.

Не настроювало на поетичний лад Білопілья, а Миколаївка-Вирівська - поготів. Місцина немовби мальовнича, але те, що бачив щодень, кидало у смуту. У Дергачах він уяснив: його покликання - література. Наука цікавила мало. Весь вільний час віддавав випуску руко-

писного журналу "Комета", читанню Некрасова, Нікітіна, Байрона, Лесі Українки, писанню віршів. У Миколаївці-Вирівській перо облишив.

Я стояв на подвір'ї теперішнього Великожовтневого цукрозаводу і подумки переносився у кінець ХІХ століття. З того часу уціліло конторське приміщення з вигадливими архітектурними деталями, і з стилізованим під давньоруський стиль ганком. Сюди заходив молодий Олесь. Очевидно, й зупинявся в кімнатах для приїжджих, які знаходилися на другім поверсі. Віддалік виднілися колишні казарми у два поверхи. Після виснажливої праці на заводі, в економії сюди збиралися на нічліг заробітчани. Я зайшов до однієї - на мене війнуло пусткою і холодом. Тут давно ніхто не живе.

Цього року влітку ще два рази відвідав Жовтневе. Супроводив мене секретар парткому цукрокомбінату Г.В.Ільченко. Він, як гостинний господар, хоч і мав обмаль часу, ознайомив з його історією. Виявилось: уцілів двоповерховий будинок для службовців-одинаків. У нім напевне-таки і мешкав Олесь. З даліни десятиліть долинали поетові кроки. Час зберіг також приміщення клубу.

- Давнє?

- Давнє, - чую на підтвердження.

Так, поезій у Миколаївці-Вирівській практикант-агроном Кандиба не писав. Мاستок, закривши від очей красу пейзажів, ввів його у болючий світ соціальної несправди, розкрив безодню страждань поневоленого трударя, дав той досвід, без якого, ми наважуємось твердити, Олесь не спромігся б у пристрасних рядках закарбувати революційну боротьбу народу.

У Чехословаччині Миколаївка-Вирівська оживе рядком в автобіографії: "На миколаївському заводі був одним з організаторів театру і виступав у різних п'єсах". Театром захопився у Дергачах. Взимку без роздумів ішов

за 12 кілометрів, щоб побачити якусь українську п'есу. Молодому практиканту підготовлені ним вистави давали розраду, зближували з такими, як і він, ровесниками без долі, їх батьками.

Ще більше значення мало відвідання плантацій, цехів. Того часу на заводі віцедиректором працював соратник Леніна по петербурзькому "Союзу боротьби за визволення робітничого класу" М.К.Названов. Коли приїхав Олесь, на підприємстві вже діяв керований Названовим марксистський гурток - один з перших на Сумщині. Загальної атмосфери, в якій зродився і реалізувався потяг до передової революційної теорії, вразливий поет не міг не відчути. І чи не Миколаївка-Вирівська кинула в його серце іскри, з яких під час першої російської революції зародилися слова:

Ми не кинемо зброї своєї.
Наше військо сміється б'ючись,
Наше військо в боях бенкетує,
Наше військо вмира сміючись.
Ми не зложим червоного стяга...
Кров червона із нас пролилася.
Власну кров ми ворожою змисем...
Гострі коси залізні у нас!

У Суми я не їздив - у Сумах жив. Робота змушує часто бувати на вулиці Леніна. І чи їду, чи йду - мимоволі зупиняю погляд на будинку, в яким мешкала мати Олесь, в яким періодично жив сам Олесь.

Сюди, до його стін, до матері, поет думками линув найчастіш. 36 літ провела у нім Олександра Василівна. З Відня, Праги ось у ці двері приносила пошта синові листи. Так тривало до 1929 року, коли обірвався страдницький шлях матері і доньки поховали її на центральнім сумськім кладовищі.

Вона була мужньою жінкою. Заповзялася не допустити, аби діти не ниділи в сірості, - і яка скрута не обіймала, не відступила від свого. Олесь спромігся 1903 року вступити і через шість літ закінчити Харківський

ветеринарний інститут, доньки Марія і Ганна навчалися на Вищих жіночих курсах у Києві.

Хвала вам, поетова ненько! З ранку до ночі ви кухарили, прали, шили. Щоб протримати осиротілу без батька сім'ю, доглядали взятих на квартиру гімназисток. Олесь найбільше непокоїв вас. Його захоплення поезією викликало побоювання, що воно завадить навчанню. "Ой не буде з тебе добра", - не раз виривалося у вас. Вам боліло, що в сина чутлива вдача. Хто чутливим, совісним росте, нелегкий у того вік.

Першу книгу Олесь відкрив словом-спомином про Верхосулку. Другу - словом, зверненим до матері:

Мати, мати! Не журися,
Не сумуй, не проклинай...

У далеких світах образ матері розвіюватиме непроглядний морок самовигнання.

Ось-ось прийду до хатоньки моєї,
Де мати жде мене й не жде,
Я скрикну "Матінко!" до неї.
Вона на груди упаде.

Будинок на Петропавлівській довго зберігав багато таємниць поетової творчості. Жив у нім Олесь найздами то з Харкова, то з Києва. З Дергачів привозив рукописний журнал "Комета", де був і головним редактором, і головним автором. Перегодя до матеріної скрині ляжуть зшитки віршів. Окремі з них написано біля вікон, що виходили на тиху сумську вулицю. Мати згадувала: "Було, сидить вечір, пише, а потім прибіжить до мене: ану, мамо, послушайте, як воно... Й розпитує про яке-небудь слово: чи підходить, чи можна так казати, а як можна інакше. Ну, скажеш йому, як мені краще здається чи як люди кажуть. Й він ухватиться, запише собі те слово, побіжить у кімнату й далі пише...".

1906 року в Ялті Олесь близько познайомиться з російськими письменниками Скитальцем, Сергієм Єлпатьєвським, Олександром Серафимовичем. Їх захоп-

лене сприйняття віршів молодого поета відродить у нім прагнення видати їх книжкою. Звідси, з Сум, мати вишле Олесеві у Крим його зшитки, і він там укладе збірку "З журбою радість обнялась...". На позичені гроші на початку 1907 року вона побачить світ у Петербурзі. У квітні Олесь навідається у Суми і подарує її неньці з написом, в якому вчувається добра усмішка: "Від того, з якого добра не буде". Через два роки Олександра Василівна триматиме другу синову книжку. Її він надішле з Петербурга. "Дорогій матері. 25.II.09", - прочитає вона на обкладинці.

Обидві книжки розширювали тематичні і стильові обрії української поезії. З великим хистом в них відтворено високі поривання і трагедію учасників першої російської революції. "Весною дише від сих віршів. Виступає молода сила, в якій вже тепер можна повітати майстра віршованої форми", - сказав Іван Франко.

Затим читали в Сумах книги третю, четверту, п'яту... Мати пишалась сином, та не меншало болю в її душі. 1909 року Олесь переїхав до Києва і, щоб на щось жити, мусив зайнятися, як він сам писав, найогиднішою з усіх робіт - працювати на міських скотобійнях. Пошта час від часу приносила його листи. Гострим болем озвався останній: "Несподівано від'їжджаю за кордон. Не турбуйтеся, я дам знати про себе. Мамочко! Не сумуй, пробач мене, але я більше не можу...". Ішов тоді початок 1919 року. Столиця України захлиналася кров'ю. Skorиставшись першою-ліпшою нагодою, Олесь виїхав за кордон.

У двадцяті роки в будинок на Петропавлівській разом з листами матері Олесь надсилатиме дитячі вірші для своїх племінників, дітей сестри Марії. У квартирі поряд з Олександром Василівною жив інспектор окружної наросвіти Юрій Самброс. У листах до мене він пригадував, як діти вивчали напам'ять ті вірші, декламували їх.

Поет, який славив червоні прапори у 1905-му і у лютому 1917 року, поривався на Україну. Уповноважений УРСР у Німеччині у справах репатріації десь на початку 1922 року повідомляв: "...на смірацію зробило певне враження наближення до нас Олеся... Він боїться, що як поет відстав від того, що вже є на Україні, хоче підготуватись до переїзду туди. Зараз він в Берліні, часто буває у нас". Через різні обставини намір поета не здійснився. Тільки своїми творами судилося Олесеві повернутися на рідну землю. Після завершення громадянської війни саме Суми відновили на Україні видання його творів: Сумська філія Всеукрдержвидаву видала двотисячним тиражем драматичний етюд "По дорозі в Казку".

Якби зберігся архів матері! Як би він збагатив наші знання про Олеся! 1937 рік спопелив майже все. Очікування візиту незваних гостей, піддавання анафемі поетового імені змусили позбавитись від листів, рукописів, книжок, які в руках підручних Єжова легко могли стати доказом причетності до шпигунства чи іншої контрреволюційної діяльності.

Коли б хоч стіни могли озватися! Вони розповіли б про візит до матері у 1926-му Миколи Вороного, який повернувся з еміграції і привіз привіт від сина, про Гнага Хоткевича, який колись у Харкові підтримав юного поета, а через кілька літ, коли впав царат, приїздив у Суми для читання лекцій на вчительських курсах і не оминув оселі Кандиб, про неодноразове відвідування рідних Олеся поетесою Оленою Журливою і її сестрою Катериною Вишницькою. Про все це ми знаємо тільки з уривчастих споминів. Тривале паплюження поета за часів сталінського культу, замовчування за часів застою безслідно не минули.

У чистих барвах наблизився до нас 110-літній ювілей. У Києві готується двотомник поета. Широко і з піднесенням вшановує автора "Айстр" Сумщина. Відкрито меморіальні дошки в Білопідлі, Сумах. У Верховулці пам'ятником природи оголошено каштан, посаджений Олесем із дідом Василем. Проходять урочисті вечори. Звучать Олесеві вірші, пісні на його слова.

"Все більш і більш зникає рідний берег" - журивсь поет у чужих столицях.

Все ближче й ближче стає нам його поезія, наснажена людяністю і любов'ю.

*«Червоний промінь»
10, 13 грудня 1988р.*

ГОЛОСНО І ПРАВДИВО

81 рік тому з'явилась перша збірка поезій Олександра Олеся "З журбою радість обнялась...". Ім'я її автора відразу стало відомим. Слава і популярність талановитого лірика не спадають до наших днів. Лише за останні двадцять років його твори видані в Радянському Союзі майже півмільйонним тиражем: Три великі збірки поезій видрукувані в Києві, збірка перекладів Олеся вийшла в Москві. Діти залюбки читають книжечки "Від льоду до льоду", "Ялинка".

Олесь не згірш від найушлавлениших поетів знався на людських почуттях і щиро прагнув своїм хистом прислужитися рідному краю. Всі його 11 збірок - тому підтвердження.

В Білопідлі, місті, де поет народився, розповідають, як в 1917 році під маєво червоних прапорів тут часто линули вогненні Олесеві слова:

Гей, до зброї! Бийте в дзвони!
Будьте смілі, як дракони!
Всіх гукайте.

Всіх скликайте -
Хай гудуть, як громи, дзвони...
Хто там ззаду? -
Кулю гаду! Хто там ззаду?...

Трудар, який ставав до бою з гнобителями, знаходив у поезії Олесея вираз власних емоцій. Вона піднімала і вела людей на боротьбу за волю, проти рабства, запалювала революційні настрої.

Ще в 1905 році поміж повсталим робітництвом і селянством разом з прокламаціями ширилися перекладені Олесем на українську мову російські революційні пісні. Мужність революціонерів захоплює поета, і він тоді ж, на початку свого творчого шляху, який співпав з вибухом Першої російської революції, присвячує їм ряд чудових віршів. Окремі з них написані ритмом відомих революційних маршів, перегукуються з ними.

Він вірив, що революція несе знищення соціального і національного гніту і кров не пролита марно; вона кликатиме до помсти, приклад загиблих героїв кидатиме гноблених на нові спроби знищити ненависне рабство, аж поки не восторжествує свобода.

Наближення жаданої, давно очікуваної миті вдало зумів відтворити Олесь, коли настав насичений подіями рубіжний 1917 рік. Минулася смуга чорної реакції, яка тривала від часу жорстокої розправи царату над повстанцями 1905-1907 років. На порозі стала воля.

Скільки болей, страждань і наруг катів позаду! Неможливо стримати в собі повинь бентежних почуттів, викликану яснозорим світанням нової революції. Так з'являється вірш "Воля?! Воля?! Сниться може?", а вслід за цим "1 Мая". Це про такі твори Максим Рильський писав, що в них поетові вдалося "голосно та правдиво висловити високі пориви народних мас, виявити високий дух народного героїзму". Їм, як і взагалі Олесевій поезії, притаманні безпосередність вислову, простота і внутрішня переконливість образів.

На долю Олеся випало нелегке життя. Він ріс без батька. Мати, щоб прохарчувати його і двох менших доньок, заробляла в Сумах кухарюванням. Вчився в хліборобській школі під Харковом, далі у Харківському ветеринарному інституті. Вроджений поет з вразливою натурою, він, щоб не вмерти з голоду, змушений був працювати в Київських різницях. Передсмертне хрипіння конаючих тварин у різницях, людські трупи на вулицях - це здавалося нестерпним, і він, будучи не в силі зносити далі щоденні страхітливі видовища, виїздить за кордон.

Перегода виходить збірка Олеся "Перезва". В цілому це був гостро сатиричний портрет еміграції. Сумам судилося стати містом, де вперше після того, як стихли воєнні громовиці, в 1921 році вийшла його книжка - драматичний етюд "По дорозі в казку". В юності поет жив у Сумах, пізніше часто наїздив сюди до матері, а тепер з'явився тут книгою. На жаль, життя у нього склалось так, що він не зміг більше побувати ні в рідному Білопіллі, ні в Сумах, ні на Україні. Помер він у 1944 році за кордоном, в нестатках.

«Вперед»

3 грудня 1988 р.

ОЛЕКСАНДРЕ ОЛЕСЬ, ТИ З НАМИ!

З найбільших наших поетів дожовтневої доби ми напевне ні перед ким так не заборгували, як перед Олександром Олесем. У дні перебудови, коли до нас повертається совість, нарешті починаємо сплачувати борг. У грудні вісімдесят восьмого року Сумщиною пролинула хвиля урочистостей, присвячена 110-річчю від дня народження славного поета-земляка: було відкрито ме-

моріальні дошки в Білопiллі, де він народився, і в Сумах, де жив і де закінчила дні його мати. А в недавнім грудні ми вже могли констатувати народження традиції, яка крізь ближні і дальні часи понесе в майбуття вогонь пророчого слова поета. У Білопiллі вирішено щороку на початку зими, у день народження автора безсмертних віршів, влаштовувати свято його поезії. І перше таке свято відбулося. Проходило воно в районній Будинку культури. Охоче взяли в нім участь сумські письменники - прозаїк Олексій Столбін і літературознавець професор Павло Охріменко, численні шанувальники таланту Олександра Олеся з Білопiлля, Сум, з усіх куточків області. У виступах наголошувалося на неперехідній значенні добробку земляка. Він - великий поет-лірик і великий поет-громадянин. 1918 року в час розгулу кривавих стихій Олесє напише:

Анархія зруйнує лобий край,
Потопче, знище все живе,
І знову ката позове,
І буде крик і плач в краю.

А 1935 року створить чи не перший в українській літературі твір про страхітливе обличчя сталінізму - драму «Земля обітована» .

Самодіяльні митці Білопiльського району підготували літературний концерт за творами Олександра Олеся. Завершив свято виступ сімейних ансамблів.

Влітку білопiльці обіцяють влаштувати Олесєве свято у Верхосулці, де на берегах Сули прокинувся поетичний талант земляка, а в грудні в самім Білопiллі, у день народження, - черговий день Олесєвої поезії. Плани прекрасні. Сподіваємося, вони здійсняться.

«Панорама Сумщини»
8 січня 1990 р.

КЛОПОТИ З КРИГОЮ

«Народився 23 листопада 1878 р. в Кризі (Білопіль)» - так у червні 1924 р. розпочав автобіографію Олександр Олесь. І гадки не мав, скільки цим завдасть клопоту українським радянським літературознавцям через 100 літ. Солідні вчені ніяк не могли втямити, що то за Крига з Білопільям у дужках. І ні сіло, ні впало - зарясніло: Олесь народився у селі Білопільлі (див. УРЕ, 1982; Антологія української поезії, 1984; УРЕС, 1987). Якої логіки притримувалися вчені, важко збагнути. Білопілья споконвіку мало статус міста. Очевидно, над ними тяжів давній комплекс, коли вони ніяк не хотіли змиритися з тим, що місто Білопілья - батьківщина поета. Навіть Ростислав Радишевський, дослідник молодшого покоління, і той у передмові до дитячих творів Олеся (К., 1990) пише про село Білопілья. Раніше стверджувалося, що поет родом з х.Кандибиного, в інших виданнях згадували с.Верхосулку. Але ніде - місто Білопілья, хоч в середині 1960-х рр. це вже було доведено. Професор Олекса Засенко 1966 р. одержав із Сум навіть фотокопію метричного запису про народження Олеся у Білопільлі, однак у своїй статті у БСЭ (М., 1974) все одно твердив, що поет побачив світ на х.Кандибиному. Після публікації в українській пресі віднайдені автобіографії поета Білопілья вже ніяк не могли обійти. І - вигадали міфічне село на Сумщині. Професор Олег Бабишкін на додаток 1988 р. оголосив про існування поблизу Білопілья х. Крига, який, мовляв, і подарував нам поета.

Від подиву тільки руками розведеш. Насправді назва Білопілья як міста існувала паралельно з іншою - Крига. І Крига - не давніше найменування населеного пункту, а народне: воно повсюдно вживалося в народному середовищі. І знали цю назву далеко за межами Слобожанщи-

ни. Історик Михайло Максимович писав у 1853 р. на своїй Михайловій Горі: «Белопольє зовється в народі Крыгою, по имени своей речки». Це був загальновідомий факт. Подібне тлумачення знаходимо в «Памятной книжке Харьковской губернии», виданій 1862 р., у довіднику «Городские поселения в Российской империи» (Спб., 1865), в «Харьковском календаре на 1885 г.» і т.д. Все здається яснішим ясного. І коли вченим важко було приїхати на Білопільщину, щоб дізнатися, що значить Білопілья у дужках, то чому б не заглянути до Максимовича або в довідкові видання. Учені ж вони все-таки. І наукові бібліотеки - поряд.

Дасть Бог, після нинішнього ювілею всі писатимуть: батьківщина поета - місто Білопілья (Крига).

«Панорама Сумщини»

2 грудня 1993 р.

ТУТ ВІН НАРОДИВСЯ

Історія будинку по вулиці Покровській

З різними інтервалами у часі інтерес до цього будинку то зростав, то падав, щоб зрештою, коли радянська імперія почала розпадатись, він навічно утвердився в нашій свідомості як одна з національних святинь. Йдеться про дім, в якому у Білопільлі на колишній Покровській вулиці народився Олесь.

Підприємливий білопільський книгопродавець, талановитий фотомайстер Кость Стороженко 1912 року, коли ім'я поета-земляка набрало широкого розголосу, видав фотолистівку з видом Олесевої домівки і продавав її у себе в книгарні. Можливо, не без його допомоги тоді вперше була занотована історія будинку. Стороженко мав певне відношення до літератури, вузьке коло

дослідників знає його як автора кількох невдалих п'ес. Він збагнув значення поетового доробку і подбав навіть, аби в будинку знаходилася книжка Олеся з біографією автора і описом, хто хату будував і перебудовував та хто в ній мешкав.

Вважалося, що на той час дім нараховував не менше сотні літ. Від самого початку належав чумакам Кандидам. Одного разу горів - пожежі не раз спалахували у місті то тут, то там. Серед Кандиб останніми його власниками були батько Олеся - Іван Федорович та рідний дядько Василь Федорович. В обох доля трагічна - один потонув, другого 1905 р. зарізали грабіжники: він саме продав гречку і мав 300 рублів виручки. Будинок невдовзі придбав місцевий дрібний купець Іван Кікоть. Однак жив у нім недовго, 1908 р. перепродав Федору Мусі. На тій фотолистівці, яку видав Стороженко, на подвір'ї бачимо декого з родини Мух.

Нові власники вселилися надовше. Їм випало бути свідками забуття поетового імені, жорстокого переслідування навіть згадок про нього. Збірки Олеся зберігалися у багатьох білопільців, надто в численній рідні. Немало цьому прислужився Кость Стороженко із своєю книгарнею. Недарма називали його щирим та завзятим українцем. У часи ежовщини всі збірки поглинув вогонь. На початку 60-х років у Сумах я ще міг натрапити на давні Олесеві видання, у Білопільлі - не пощастило жодного разу. Загинула тоді і книжка з біографією поета та історією будинку, яку зберігали Мухи.

1964 року будинок на короткий час знову опинився в полі зору громадськості. У період хрущовської відлиги в Україні відновилося видання творів поета і харківський журнал «Прапор» вмістив стороженківський фотознімок домівки Олеся. Після тривалих розшуків мені вдалося

натрапити на вже добряче забутий у Білопільлі дім. Його тодішня власниця Марія Муха виявилася донькою Федора Мухи. У Сумах, на Засумці, жила її сестра Ганна, яка зберігала стороженківську листівку. Вони й повідали, що діялося з будинком за минулі піввіку. Згадували про приїзд Олесевих сестер, які у садку за будинком, де росли посаджені Олесем дерева, здійняли такий плач, що всі переполошилися. Щоправда, на київських учених відновлення пам'яті про будинок у Білопільлі ніяк не вплинуло. Їм тоді здавалося, що Олесь народився в іншому місці, і вони продовжували твердити своє. Далі насунула хвиля чергового погрому української культури. Україну огорнув морок брежнєвщини.

З настанням так званої перебудови дім віднаходили заново. 1986 р. ми із сумським художником Володимиром Ратнером добряче поблукали в тій частині міста, поки опинилися біля нього. Там уже господарювали нові люди. Марія Муха осамітніла, а згодом захворіла її донька, яка жила деінде, - і вона дім спрдала. Спершу - ту половину, що від вулиці, де народився Олесь. Її купив 1967 р. ветеран війни, пенсіонер Микола Титаренко. Потім, після хвороби доньки, дійшла черга до другої половини. Вона 1977 р. дісталася у власність робітника-будівельника Анатолія Сердюка та його дружини, медсестри за фахом, Ганни Сердюк. Перебудову оголосили, але брежнєвщина не відступала. Коли Володимир Ратнер зібрався замалювати з вулиці дім, пенсіонер накинувся на нього з лайкою, прогнав геть. Це контрастувало із доброзичливістю Сердюків, їх теплим ставленням до Олеся. І як добре, що на початку 1988 р., коли пенсіонер-сусід помер, його половина перейшла до них.

1988 року Сердюки будинок капітально відремонтували, обклали білою цеглою. Оселилися в нім

всією великою родиною із 8 чоловік. У грудні 1988 р. на оновленому будинку при відзначенні 110-річчя від дня народження Олеса встановили присвячену йому меморіальну дошку. Відтепер пам'ять про Олесів будинок незнищенна.

*«Панорама Сумщини»
2 грудня 1993 р.*

ЗАМІСТЬ ПІСЛЯМОВИ «МОЄ ПРИЗВИЩЕ НА ОВ». ТО ЦЕЙ «ОВ» ПОВИНЕН ГОВОРИТИ «ЕНКАМ», ЩОБ ВОНИ НЕ САХАЛИСЯ САМИХ СЕБЕ?»

Ні разу не доводилося брати інтерв'ю у колеги журналіста. Але Геннадій Петров - не просто журналіст, відповідальний секретар газети «Панорама Сумщини», він - і це передусім - краєзнавець, один з «найенциклопедичніших» знавців нашого краю. Роками і десятиліттями Геннадій Петров збирає матеріали про ту чи іншу людину, подію, щоб потім, власне, відкрити її нам; він не любить помилок у краєзнавстві, заповнює його «білі плями»; і кожна розмова з ним - ще одне свідчення того, як мало ми, на жаль, знаємо про себе...

- Пане Геннадію, пам'ятаєте, була така популярна пісня - «С чого починається Родина?». Як би ви відповіли на це запитання?

- Хоча я народився в Сумах, але моє дитинство, частково юність, проходили в Глухові. То були післявоєнні роки, десь аж до 1958-го... Моя свідомість тоді ще лише формувалася... До речі, дозволю собі такий невеликий відступ - була одна деталь, яка ще тоді мене вразила. Ви ж знаєте, Глухів ближче до кордонів з Росією, ніж Суми.

Хоч і тут є кордон, але за ним ще широка смуга одвічної української землі - по Курщині, Белгородщині. І, приїхавши з Сум, я серед ровесників-глухів'ян виявився наче білою вороною - не знав жодного «матюка». У Сумах не те що 8-10-річні діти, а й дорослі «не вживали», а в Глухові всі діти «матюкалися».

Звичайно, цей мій «недолік» було швидко ліквідовано. Але я, вважаєте, свідок того, що ота висока моральність, освіченість, культура українського народу, про які пишуть у спогадах іноземні мандрівники, справді були. І в Сумах вони досить довго зберігалися. Глухів же мав інші впливи... Це я розповідаю не для того, аби когось образити - так було...

А взагалі Глухів для мене був незвичайним містом. І той знаменитий краєзнавчий музей тоді існував, що його створив блискучий знавець українських старожитностей Петро Дорошенко - відома на початку століття постать, колекціонер, дослідник. Закрили музей за Хрущова, коли почали черговий наступ на українську мову, культуру. Закрили, і досі ніяк не відкриють. Знаходився він на вулиці Спаській. Тепер цю давню назву повернули, а то була вулиця Держинського. У Сумах, між іншим, ім'я цього катюги і досі одна з вулиць носить. А наша влада спокійно дивиться, як у нас красуються імена тих, хто пускав кров з України...

Згодом, коли закрили музей, підірвали у Глухові й Троїцький храм, який будувався ціле століття! Кожен маленький комуністичний бонза сидів і вважав, що має себе прославити тим, що зруйнує якусь церкву. Не знаю, чи й Нерон таке витворяв...

Тривожили душу поруйнований німецькою бомбою будинок, що виріс на фундаментах Малоросійської колегії, Тріумфальна брама, підземні ходи, про які так багато говорили.

Звичайно, коли я пішов у перший клас, нам ніхто не розповів, що це за місто - що це козацька столиця, що гетьмани тут жили і працювали. Ми погано вчили все: історію, літературу - все було спотворене й перепаплюжене. Хто знав правду, того вбивали, засиляли, а дітей змушували вчити:

*«Пісню про Сталіна
почитаймо деть.
Кращих ми не знаємо
на землі пісень».*

І досі бачте, не забув! І все ж тоді вже поставали питання: що? звідки? Адже в кожній людині від народження щось закладене Богом. Треба тільки відчувти свій таланти: для чого ти призначений у світі, чому маєш присвятити своє життя. І це неважко. Якщо ти слухаш себе, свою совість, - ти зрозумієш той поклик. Я сформулював це собі після університету. Приїхав на Сумщину і вирішив займатися краєзнавством, відкривати таким, як я, очі - на якій землі вони живуть. А тоді, в дитинстві... У 1945 році у ще не зруйнованому Троїцькому храмі оновилася ікона. Пам'ятаю, вона високо так була, всі люди сходилися і дивилися на неї. Кілька днів ходили. І я ходив. Люди стоять, і я стою. І таке світло в душі...

- **Ви говорите: неважко зрозуміти, для чого ти призначений у світі. А мені здається, вам пощастило, що ви зрозуміли це, бо так багато людей, які не знайшли себе, а якщо знайшли, то не реалізували...**

- Що ж, доба калічила нас... Після того, як я приїхав у 60-му році на Сумщину, встиг побачитися з багатьма уродженцями краю, яких вже немає. І з Стефаном Таранушенком, мистецтвознавцем. Він, до речі, дуже добре приймав, бесідувати любив, землю свою любив... Бачився з перекладачем, культурним діячем Юрієм Назаренком з Конотопа. Зустрічався з Борисом Антоненком-Давидовичем - обдарування він мав масштабів європейських. До скульптора Михайла Лисенка заходив

- теж потенційно величезний був талант. І з Іваном Кавалерідзе щастило бесідувати... Взагалі, які б у нас в Україні були великі постаті, якби їх не нівечили, не ламали. Ті ж Стельмах, Яновський... А Тичина?.. Розіп'яті були...

Усвідомлення, що є все ж люди, які залишаються вірними собі, мені завжди допомагало жити. Вони, немов стовпи, на яких тримається небо. От у Сумах, на Сумщині, таким був Микола Данько. І цькували його, і не друкували, і змушували публічно каятися - за що!?... І скільки років це тривало? У грудні 1986-го, вже при так званій перестройці, я був на курсах при будинку політосвіти, і там перед нами виступали працівники КДБ і «Ленінської правди», - і тоді ще говорили про Данька, як про ворога якогось. Але ж він вистояв!.. Поки є такі люди, - хоч кілька чоловік, що триматимуть Україну, - вона не згине.

- Але ж є ще й «більшість». І сьогодні ми бачимо, що й можливість з'являється, і час ніби інший, а багатьох те наче й не торкнулося - жодного потягу, жодного бажання осмислити себе. Чи прийде це? І що потрібно для цього?

- Потяг такий живе у кожній людині. Усвідомлення власної цінності, нації - від Бога. Але все це пригальмовано, приспано.

Ви кажете: «можливість з'являється». Візьміть книговидання і книготоргівлю. Видано в Києві книги відомого літературознавця і археолога Віктора Петрова «Діячі української культури (1920-1940) - жертви більшовицького терору» та «Походження українського народу». Ви бачили їх у Сумах? А ілюстровану книгу з життя та діяльності Михайла Грушевського «Великий українець» бачили? А Василя Стуса «Вікна в позапростір»? А Володимира Січинського «Чужинці про Україну»? А «дніпрянські» брошури із серії «Про часи козацькі на Україні» - «Тиміш Хмельниченко» Ольги Рогової,

«Гетьман Пилип Орлик» Бориса Крупницького, «Гетьман Петро Сагайдачний» Марії Загірньої?.. Внаслідок паперової кризи книговидання в Україні згорнуте. Але й те, що видається, в наші міста і села часто густо не потрапляє. А от з Росії - чого не побачиш! Учора зайшов у наші книгарні - лежать аркушні настінні календарі «Екатерина II и её соратники», «Николай II и его соратники». Писав Шевченко про одну - «Це та друга, що доконала вдову-сиротину», про другого - «коронований кат»...

Комуністична ідеологія виховувала безбатченків. Чому ж дивуватися, що при доборі керівних кадрів на наявність елементарного почуття національної самоповаги не зважали. Було б інакше - більше могли б зробити тут і книготоргівля, і театр, і філармонія.

Недавно у Целле, в Німеччині, проходила виставка українського і російського мистецтва з фондів Сумського художнього музею. Німці оперативно, на гарному папері виготовили чудовий альбом. Вступну статтю до нього писали сумняни. Що російською мовою, а що виклад: історія Росії XIX століття знаменна двома подіями - війною 12-го року та виступом декабристів... А Україна? Чому б не сказати - що це за народ, що це за країна вступає в європейську спільноту і які з собою несе художні цінності? Як цей народ у тих полотнах відтворений? Розумієте, навіть ті, хто представляє культуру області, не мають національної свідомості, мислять себе російською провінцією.

А економічно? Уряд поставив народ не перед завданням, як вичавити із себе раба, а лише - як вижити. А коли у ящиках для сміття шукають шматок сухаря - не до відродження. Можливо, все це наперед розраховано.

Щоб народ зрозумів цінність свою, треба відкрити йому її, щоб знав і розумів історію, знав своїх діячів,

культуру, мистецтво, традиції. А ми продовжуємо чіплятися за залишки імперії. Он їздив на святкування 1000-ліття Глухова. З любов'ю, добре організували свято. А на прокуратурі - великий імперський герб. У центрі - два пам'ятника Леніну. Ну хоч один лишіть!... Навіщо два?

І в Сумах Ленін стоїть під блакитно-жовтим стягом. Абсурд! Розпорядження Президента було, і два листа його представника на Сумщині Анатолія Єпіфанова, аби стару символіку усунули, а на Сумському залізничному вокзалі досі лякає пасажирів потворне чудовисько - пам'ятний знак до 100-ліття Леніна. Це ж придумать таке! Знак у вигляді серпа, а на кінці його припнута голова «любимого Ілліча».

- Ми звикли до потворностей, вони вже перестали нас вражати...

- Ми загалом багато до чого звикли. Але все це - від малокультур'я, малоосвіченості. Бо освіченість - це не те, чим нам наб'ють голову згідно інструкції, яку дадуть згори. Це - традиція. Вона у нас перервана, треба відновлювати. У великому і в малому. От, скажіть, хіба не ріже вухо, коли ми говоримо «сумчани», «глухівчани»? Аджі не кажуть «львівчани», «київчани».

Я писав колись про село Шпилівку. Як її мешканців назвати? Шпилівчани? Шпилівці? Виходить: «Шпилівці живуть у Шпилівці»? Запитав старих людей: «Шпилів'яни», - кажуть. Про «сумчан» у кількох селах старожилів запитував, - виходить, завжди називали «сум'яни» або «сумняни». Ось як ми звемось.

Потоки бруду понині ллються на ОУН-УПА. Зверніть увагу - насамперед, а то і виключно там, де ОУН-УПА не діяла. Там, де діяла, - зовсім інше ставлення. Тобто негативну думку нав'язують населенню ті, хто себе бачив у

ролі провідника московської політики і досі не хоче розлучатись з цією роллю.

До речі, я недавно звернув увагу: народ, коли зливався почуттям з визвольними рухами, створював пісні, які співались віками. А які пісні про УПА! Так само, як і про козаччину - справді народні пісні. Недавно я дізнався про такий факт. У 1855 році зачали формувати козацькі полки, і народ пробудився. Такі полки формувалися на Полтавщині, Чернігівщині, звичайно, царизм їх не лишив в Україні. Два полки з Полтавщини направили у Прибалтику. І йшли вони через Сумщину Ромоданівським шляхом, Рудоманом, до Юнаківки, далі - на Курськ. У Юнаківці заночували, і народилася пісня:

*Виходили козаченьки
Раю з Юнаківки.
Схилився один молоденький
Котку на гривку.
Хіба ж так він утомився,
Ідучи походом?
Чи, бідаха, зажурився
За домом і родом?
Ні, козак не знає атоми,
За родом не плаче.
І не гада про хороми,
Як на коні скаче.
А він дума про родину.
Стару нашу матір.
Ой, як тяжко, Україно,
Тебе покидати.
А він дума, що послідній,
Може, раз вітас
Твої степи, Україно,
Діброви і гаї.
І посліднє його слово,
Послідня думка
Понесуться до престолу,
До тебе, годубко...
...Божий Престол тут на увазі...
...Щоб ти більше багатіла
Своїми синами,
Щоб козацька добра слава
В тобі процвітали.
Щоб довіку не змарніла
Козацькая слава,
Щоб тебе, мамо, кохали*

*Свої й чужі люди,
І кобзарі щоб співали
Про все, що ще буде.
І друга пісня звісти ж:
...Прийшла година,
Щоб козацька слава
Встала знову з домовини,
Де так довго спала...*

Як це в людях жило! Які почуття! Бо не фальшиві!
Фальшиві видно відразу. А нас до них привчали:

*«Ми щасливі і заможні,
Дуже добре живемо.
У одній сім'ї колгоспній
До комуні прийдемо».*

Ну, тепер уже прийшли... Хто знає сьогодні «Отче наш»? Раніше, хто не знав, то ж абсолютно неповноцінна людина вважалася. А ми - «З піснею про Сталіна»... Але пробуджується Україна, відроджується.

- І все ж до національного відродження, як до поняття, ставляться дуже по-різному. Хтось вважає, що досить повісити синьо-жовтий прапор; хтось сприймає відродження, як хуторянство, відокремлення; для когось у цьому - прояв страшного націоналізму. Що ви вкладаєте в це поняття?

- Національне відродження для мене - процес, у ході якого Україна повертається в коло європейських народів. Стає таким самим народом і за своїм світовідчуттям, і за осмисленням свого місця в процесі творення світової цивілізації.

Український народ, незважаючи на всі несприятливі умови, збагатив науку і культуру не меншою мірою, ніж німці чи французи. І це при тому, що десятки, сотні наших видатних людей були знищені - якщо не в ГУЛАГу, то тут, на волі їх чекала якась загадкова смерть, як, наприклад, Михайла Грушевського. Спалювали бібліотеки, руйнували храми, виховували неповагу до своїх батьків... Повна деморалізація. А щоб відхиленя не було, існували апарати КДБ, ідеологічні відділи...

Ми не мали вільного розвитку, вихід на світову культуру здійснювали лише через Москву. Свою класику нам дозволяли видавати обскубаною. А повинні прийти до того, щоб, як у кожній країні, розвиватися не на підставі того, що у якогось одного сусіда надруковано, а що у всьому світі. І не лише російську мову знати, а світові мови.

От у нас упереджене ставлення до Західної України, а там прості люди знають 4-5 мов. У нас же чиновник знає так-сяк російську - вершина! Мені господар квартири, де я жив колись у Львові, казав: у них навіть проститутка знає кілька мов. Була Польща - польською спілкувалась, німці прийшли - німецьку вивчила, «совети» - російською заговорила... Лише лінощі або зневага до мови доводять до того, що ми рідної цураємося. І відродження для нас - просто повернення до цивілізованого життя, усвідомлення власної самоцінності. Ми повинні відкрити свою культуру, свій народ до всіх культур, всіх народів. Адже в імперії культура була замкнена, усічена, приречена на вимирання, на утворення лише того, що є у Москві. Тепер треба виробляти своє бачення, свої підходи. Ми маємо таку можливість, бо позбулися окупації. І ніякий тут не націоналізм. Бо мова не про російський народ - про імперію. Не можна політичні тенденції держави ототожнювати з народом. Це те саме, що фашистську Німеччину ототожнити з німецьким народом. Ми ж святкуємо День Перемоги не над німецьким народом - над фашизмом. Чому ж на імперію ми все продовжуємо і продовжуємо озиратися?

Їздив я цього року на друге вже свято козацької слави в селі Шаповалівці під Конотопом. Там у 1659 році війська козацькі під проводом гетьмана Івана Виговського розгромили велике московське військо. Тоді вже були порушені Переяславські угоди, які, ми знаємо те-

пер, не були документами про об'єднання, а, по суті, про військовий союз.

І ось лунає репліка, - не міг і подумати, - кореспондента «Вістей з України»: мовляв, ображає святкування цієї дати нинішню Росію. І це «енко» отакий собі каже!... Моє прізвище на «ов». То оцей «ов» повинен «енкам» розповідати, щоб вони не сахалися самих себе? Чому це ображає? Адже кожен народ може, на жаль, очолити негідник і вести аморальну політику. То хіба можна асоціювати весь народ з тим негідником? Та що казати... Навіть такі діячі, як академік Лихачов, страждають на імперський комплекс.

- Кажуть: це вже генетичне...

- Ні, не думаю. В генах, навпаки, зберігається істинне...

...Років 30 тому я їздив до Лебедина читати лекції. Пішов на завод, а там всі написи російською мовою. Говорю: ну як це так! А ті всі «енки»: «Ну що ви! Націоналізм!» Єдиний, хто мене підтримав тоді, - сторож, який був росіянином!

Так що «відродитися» для нас - це й почати поважати самих себе.

- А для цього треба знати самих себе. Дехто ж досі вважає, що знати особливо й нічого. Пане Геннадію, ви знаєте немало маловідомих фактів, златних показати, наскільки цікава історія нашого краю. Назвіть принаймні кілька.

- ... Коли починаєш перебирати в пам'яті ... Дивіться, той же Глухів. Я часом думаю, як багато він дав для того, щоб відродилася Україна. Михайло Грушевський писав про літературу канцеляристів, які заклали нову, світську культуру України. Вона ж, фактично, у Глухові формувалася. Знаємо лише окремі імена, зате дисертації писали про керівну роль партії, а не про власну історію.

От що ми про Петра Симоновського знаємо? А це ж один з найосвіченіших людей України. Автор «Краткого описания о казацком малороссийском народе и его военных делах», написаного 1765 року. Тривалий час був у Глухові членом Генерального суду, а до того - канцеляристом Генеральної канцелярії... Його брат Данило сотникував у Конотопі з 1768 року. Судячи з того, як Данило добивався Конотопа (до цього він сотникував у Кобижчі), можна допустити думку, що рід їхній з Конотопського краю.

А рід Туманських? XVIII століття - це генеральний суддя Василь Туманський; просвітитель, засновник просвітницького центру в Глухові, згодом - видавець ряду журналів у Петербурзі, член-кореспондент Петербурзької Академії наук Федір Туманський; генерал-майор Григорій Туманський; в XIX - поети Василь і Федір Туманські; в XX - генеральний конструктор авіадвигунів в імперії, що недавно впала, Сергій Туманський; один з найперших наших льотчиків, автор книги «Політ крізь роки» Олексій Туманський; хірург, доктор медичних наук Василь Туманський. Таких родів Глухів дав десятки! Написати б книжку про кожен з них - захоплююче б мали читання...

З початком руйнування імперії багато з нас наново відкривали Михайла Грушевського, Дмитра Яворницького. А скільки істориків вийшло із Сумщини! Та ж глухівська земля: окрім згаданих Петра Симоновського і Федора Туманського, згадаймо Марковичів: Якова - автора мемуарів, Якова - автора «Записок о Малороссии...», Олександра, до якого приїздив Гоголь; згадаймо Миколу Маркевича, що створив п'ятитомну історію України, Олександра Безбородька (канцлера), Миколу Василенка, Федора Уманця, Дмитра Дорошенка, Віктора Романовського... Всіх навіть по Глухівщині чи пе-

релічиш? Сильний розумом і почуттями народ у нас жив і живе. Коли захопили владу більшовики, вони не випадково, з незною від часів Петра жорстокістю, винищували тут національний дух. Глухів і Глухівщину манкуртували так, що, мабуть, не порівняти з іншими теренами теперішньої Сумщини. Коли після повернення більшовиків на Західну Україну там весь край став повстанським, подібним чином Глухівщина після громадянської війни клекотіла повстанським рухом. Глухів нагадував острів, оточений антибільшовицьким рухом. Це все треба досліджувати і знати.

Окрема тема - колишні дворянські садиби, палацово-паркові ансамблі. Тільки під Сумами чудові садиби ще на початку століття існували в Хотіні, Токарях, Славгороді, Юнаківці, Степанівці, Залізнику, Великому Бобріку, Рогізному, Бездрику, Кровному, Кияниці, Куянівці. Уціліло мало що. Коли ми збираємось стати цивілізованою нацією, маємо відновити пам'ять про ці вогнища культури. Тому втішають плани щодо відродження Линтварьовської садиби в Сумах.

Ми повинні знати і цінувати й такі важливі осередки нашої духовності, як монастирі. Зараз хіба що тільки з назв. Вони відомі далеко за межами нашого краю славилися Глинська пустинь, Мовчанський монастир у Путивлі, Троїцький під Охтиркою, Петропавлівський під Глуховом... Частина українських монастирів зруйнувала Катерина, довершували більшовики. Навіть коли в душі ми не дамо цим монастирям вмерти, відвідуватимемо місця їх знаходження, намагатимемось більше дізнатись про них - вони справлятимуть благодотворний вплив на нас, на наше повсякдення.

Ще одна, мало або й зовсім не досліджена тема - зв'язки із Сумщиною видатних діячів православної церкви. Ще ціла криниця, яку викопав біля села Будищ свя-

тий Дмитро Ростовський, автор кількатомних житій святих - «Четї-мінеї». Під Глуховом, у Петропавлівському монастирі, прожив останні 23 роки і похований там визначний захисник православної віри, якого тепло згадав у «Гайдамаках» Шевченко, - Мельхіседек Значко-Яворський. Не раз об'їздив терени теперішньої Сумщини архієпископ Філарет Гумілевський. Він створив кількатомні історико-статистичні описи Харківської і Чернігівської єпархій, де подав безцінну інформацію про наші міста і села. Помер у Конотопі 1866 року, кинувшись морально підтримати людей, коли спалахнула епідемія холери.

А меценати наші? Династії Харитоненків, Терещенків... Зовсім забутий фінансист і промисловець Олексій Алчевський. Колишній Комунарськ, нині Алчевськ, - це ж на його честь. А ми забули про нього. Він був активним діячем Харківської української громади. На його садибі в Харкові поставлено перший в Україні пам'ятник Шевченку. Порядна дуже людина. Коли виникла фінансова криза, звернувся до царя за допомогою, а той порадив - за рахунок робітників виживай. Алчевський не міг собі цього дозволити, покінчив життя самогубством, кинувся під поїзд. Очевидно ж, під поїзд не кинеться той, хто цього року зумів продати з України, яка задихається без енергоносіїв, 8 мільйонів тонн нафти і нафтопродуктів. У ділків, що виростили в атмосфері комуністичної всюдозволеності, не та психологія.

- Ви якось дуже цікаво розповідали і про знаменитих українських жінок Сумщини.

- Мабуть, маєте на увазі дружин Радіщева? Не зберусь написати про них. А написати треба. Хто не знає подвигу декабристок, оспіваного Некрасовим в «Русских женщинах»? А їх попередницею була Єлизавета Рубановська, правнука козака з-під Глухова Стефана Рубана, ону-

ка співака придворної капели, привезеного з Глухова, Кирила Рубановського. Коли померла її сестра, дружина Радіщева, вона доглядала його дітей, поїхала слідом за ним у сибірське заслання, щоб полегшити там його долю...

Хвилююча доля сестер Волжиних із села Семереньки Охтирського повіту. Катерина Волжина вийшла заміж за Максима Горького, відіграла велику роль у його житті, а її сестра Олександра стала дружиною білоруського фольклориста, етнографа і лінгвіста Адама Богдановича - батька класика білоруської літератури Максима Богдановича. Максим - син від першої, на той час померлої дружини.

Розповідати можна без кінця ...

Що про давнину! Ми не встигли відкрити навіть людини, яка жила поряд, ось померла у 90-му році. Художник Віктор Зарецький, чоловік Алли Горської, відомої діячки з кола шестидесятників, яку двічі виключали із Спілки художників, а потім вона загинула при загадкових обставинах... Хто знає у нас такого художника? От Малевич тут жив, то хоч виставки його, публікації про нього були, а про Зарецького - нічого. Народився він у Білопідлі, до речі, на вулиці Покровській, тій, де народився Олександр Олесь... Таких переплетень у історії безліч...

Багатий наш край на визначні події і славні імена. Але, мабуть, варто сказати про інше. Щоб зрозуміти все це, щоб осмислити, слід відчувати, що це не десь далеко. Історія - це поруч. І вона озивається в нас. От я розповідав про формування козацьких полків у 1855 році.

Здається, чого б у людях так озвалось? Де 1855-ий і де та козаччина? Ні! Дивіться: зараз 1992-ий. Мій батько народився у 1895-му. Це так близько! Століття - це зовсім

поруч, це - дитинство мого батька. А де дитинство мого діда, про що він теж мені розповідав?

Ми всі з минулим пов'язані дуже тісно. І коли зрозуміємо це, нам легше буде зрозуміти історію і себе.

«Добрий день»
6 листопада 1992 р.

ЗМІСТ

<i>Олександр Олесь зблизька</i>	3
<i>"Червоні прапори, куди не кинеш оком"</i>	4
<i>Де народився О.Олесь?</i>	7
<i>Рідний берег поета</i>	17
<i>Голосно і правдиво</i>	31
<i>Олександр Олесь, ти з нами!</i>	33
<i>Клопоти з Кригою</i>	35
<i>Тут він народився</i>	36
<i>Замість післямови: "Моє прізвище на "ов". То цей "ов" повинен говорити "енкам", щоб вони не сахалися самих себе?"</i>	39

ПЕТРОВ
Геннадій Терентійович

РІДНИЙ БЕРЕГ ПОЕТА

Науково-популярне видання

Статті про Олександра Олеся

Упорядкування
О.Г.Ткаченко
Літературно-художнє
редагування
*О.Г.Линник,
В.О.Садівничий*
Технічне редагування
*Є.А.Землякова,
В.О.Садівничий*
Художнє оформлення
О.І.Солдатенко
Комп'ютерний
набір і верстка
Є.А.Землякова

Підписано до друку 7.08.1997.
Формат 60x84¹/₁₆. Папір друкарський.
Гарнітура "Таймс". Умовн.-друк. арк.
3,5. Умовн. фарб. відб. 3,75. Обл.-
вид. арк. - 2,5. Вид. №1697. Наклад
500 прим. Замовл.

Видавництво
Мистецького центру "Собор".
244030, м.Суми,
вул.Соборна, 32.
Поштова адреса: Україна,
244021, Суми-21, п/с 951.
Телефон: (0542) 22-17-96

Видруковано в "Різоцентрі"
Сумського державного університету.
244007, Суми, вул. Римського-Корсакова, 2.

ШІДРАДІВІДАВННІЦТВО
МІСТЕЦЬКОГО
ЦЕНТРУ
"СОБОР"
ІМКА

ЛИШІТЬ: 244021, Суми-21, поштова скринька 951

ТЕЛЕФОНУЙТЕ: (8-0542) 22-17-96, 28-01-31

ЗАХОДЬТЕ: м.Суми, вул.Соборна, 32

ЗАВЖДИ
ЗАМОВНИКАМ

УНІВЕРСИТЕТ СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ

Фундаментальне
навчання
Елітарне виховання
Перспективне
майбутнє

Петров Геннадій Терентійович народився 2 червня 1936 р. у Сумах. Навчався у школах Глухова, Ромен, Талалаївки, куди переїздили батьки. Вищу освіту здобув на факультеті журналістики Львівського університету. З 1960 р. працював відповідальним секретарем у сумських газетах "Вперед" та "Панорама Сумщини".

Літературним, мистецьким, історичним краєзнавством почав займатися відразу після закінчення вузу: писав про ріки Сумщини, про діяльність сумських підприємців, про глухівську минувшину, про історію сіл, відродив пам'ять про визначних літераторів, уродженців краю... Всього його перові належить понад 300 публікацій.

Осібне місце в цій низці займають розвідки та статті про Олександра Олеся. Саме з ними й знайомить читача книжка "Рідний берег поета", підготовлена до друку та видана стараннями Мистецького центру "Собор" і Сумського державного університету.